


# Historisk og Physisk RELATION

om det mærkværdige Jordskielv i Norge, Lisabon og andre  
Stæder den 1 Novembr. 1755.



ordskielv er visseligen det største, vældigste og skadeligste Phænomenon og Virkning, som i Naturen kand fremvise, der aarsager de betydeligste Forandringer og ruiner, en alleene paa Jorden, men og under Jorden, som adskillige Exemppler og Ktendetegn kand stadfæste. I særdeelethed haver disse tvende forbigangne Aar gjort sig mærkværdige ved adskillige grusomme Jordskielv i den Nordre halve Deel af Jorden i Asia, Europa, Africa og America. Hvad Sonden for Linien er hendet, er os endnu ubekjendt. Vi haver en Relation, skreven i Batavia d. 29. Octobr. 1754. (1) at der paa den store De Amboina, som er een af de Molucchiske Insuler nær ved Linien, skeede d. 18. Augusti 1754. saadant Jordskielv, som aldrig tilforn af nogen kand mindes; thi Klokken mod fire Eftermiddag, begyndte Jorden og Biergene at bevæge sig op og ned, som Bølgerne i Havet, ja at de høieste Klipper bævede og rystede, som Blade paa Træerne i en stærk Storm, hvorpaa fulgte saadanne forfærdelige Stød, at fast alle Huuse bleve omstyrtede. Castellet Victoria blev runset og bevæget, som det havde ligget i en Bugge; Deres Riobmands Huus, som stod paa 64 store

N 3

Steen

(1) Denne Relation findes vittløstigen anført i den Nederlandske Post-Ryder Julio 1755.

Steen · Pillarer, blev gandske nedkasted; at ikke een Steen eller Stykke blev paa den anden. Den Maleysche Kirke, Stads · Huset, Hospitalet, ja alle andre Huse bleve ruinerede og mange Mennisker ihjel · slagne. Jorden har paa mange Stæder aabned sig, og som af Fontainer kasted Vandet høyt i Beyret, og varede dette Jordskielv fast 4 Uger ved mange haarde Stød tid efter anden, dog ey saa stærke, som det første. Paa Pasbaqvale blev Kirken løftet høyt i Beyret, dog needsat paa samme Sted ubeskadiget. Paa Harocko haver de paa een Dag føled 60 hæftige Stød og Bevægelser, og Vandet meget høyt opreyst sig, men hastig faldet tilbage. Paa Cherbou er eet stort Bierg udi Revieren nedstyrted, hvorved Vandet opreiste sig, at Dorper, samt Rys-og Caffé-Plantagier ere blevne ruinerede, med vidre i Relationen findes anført. Fra Amboina haver Jordskielvet trænget sig igiennem til Constantinopel, hvor det den 1<sup>te</sup> og 3<sup>ie</sup> Sept. og atter den 1<sup>te</sup> Octobris med megen Hæftighed angreb Staden, og mest ruinerede den gamle og venerable Sophia's Tempel, Seraillet, og omkastede nogle 1000 Huse, saa Kenserer, Seraillet og alle fornemne Folk i megen Hastighed maatte udflye af Staden. Smyrna, Alexandria, og gandske Ægypten har og lidet stor Skade. I særdeleshed er den store Stad Cairo gandske ruinered, og mange 1000. Mennisker omkomne, og er der intet at tvile, at jo dette Jordskielv haver yttred sine Bevægelser paa flere Stæder paa de Moluchiske og Philippinske Insuler i Asia og Tartariet, hvor vi ikke have Kundskab. Men som dette Mars Jordskielv haver begyndt i Osten i Amboina, og strækked sig mod Vesten til Constantinopel og Ægypten, saa synes det, at afvigte Mars Jordskielv 1755. haver begyndt i Vesten, og trænget sig igiennem til de Østerste Lande; thi Relationer fra Engeland mælder, at man forleeden Høst haver fornummet til adskillige Jordskielv i Nord-America. Breve fra Island mælder, at den 11 Sept. fornaam man udi Nordre - Syssel og Huusevigs District et vældigt Jordskielv, som begyndte om Midnat, men var allerstørst om Eftermiddagen Klokken 2, da Præste-Gaarden Huusevig med 12 andre næstliggende Bønder-Gaarde bleve omkastede, og mange andre beskadiget, hvilket Jordskielv endnu siden har givet flere Stød, men ey af saa stort Betydende, dog fandtes Vandet

Vandet forandret i den ved Præste-Gaarden flydende Bæk, der blev hvidt, som Melk med en mineralisk Smag; Men da et Skib, som fra Island var gaaet, befandt sig ved Færøerne den 19. Octobr. mærkede, at Vinden der fra forte med sig en stor Hob Sand og Stov, som faldt ned paa Dækket, er det at slutte, Jordskælvet haver paa nye igjen tiltaget, og med en hæftig Ild udbrudt enten af Hecla eller noget andet Bierg, og efter saadanne brændende Bierges Sødvane, udkastet en stor Mangfoldighed af Steene, Sand og Gruus, hvoraf det lætteste er ført saa lang en Vej, at det først ved Færøe er nedfaldet, hvor om nærmere Relationer vil give meere tilstrækkelig Oplysning. Noget er det, vi heraf land slutte, at denne antændte Ild og brændende Luft haver ved de underjordiske Gange og Canaler trænget sig fra America til Island, derfra til Norge, Sverige og Tydskland, og endeligen til Portugal, Spanien og Africa, hvor den paa den fatale 1<sup>te</sup> Nov. i Sørdæleleshed fremvirkte sin skadelige Virkning; thi her maae mærkes, at i Lisabon og andre Stæder fornem man intet til Jordskælvet, førend efter Klokken 10. Formiddag, da vi i Christianssand allerede Klokken 4. om Morgenen fornem dets første Anstød. En Pige, som bagede i en Kjøbmands Huus, hørde om Morgenen Klokken 4. en stærk Brusen og Suusen, som af et vældigt Regn-Væyr, da dog Himmelen var gandske klar, hvorpaa Bord, Bænker og alt, hvad der fandtes i Brygger-Huusset, begyndte at hoppe og bevæge sig, saa Pigen løb ud af Forfærdelse og meente der var Spøgelse. En residerende Capellan, som boer nær ved Christianssand, opvognede i alteration, og med sin Søn og Pige mærkede samme Brusen og Bevægelse. Paa ydre Fleckerøe, en stor Insul ved Christianssand, fandtes denne Rystelse end meere hæftig. Ligeledes nogle Miile oppe i Landet, dog uden at aarsage nogen Skade; Men at det ikke af alle blev observeret, skeede en Deel fordi dets Anstød var ikke saa meget stærke, en Deel, det hændte paa den Tid, at de fleeste endnu sovode. Men det synderligste, som ved dette Jordskælvs i Norge er at tage i agt, bestaaer derudi, at det meere yttrede sin Virkning i Havet og udi de færste Bænde, end paa Landet. En Skipper fra Christianssand, Søren Lund, laae og drev med sit Skib 16 eller 18 Miile Sønden  
for

for Lindesnæs ved det Jydské Rif i stille Veyr, da Søen runden om Skibet begyndte med Brusen og høye Bølger at reyse sig og toppe sig høyt op i Været; Skibet begyndte at skielve og bæve, som hver Planké ville brydes fra hinanden, som gav for Skipper og Folk en stor alteration, men efter nogle Minuter blev alting stille. En anden Skipper herfra, Lars Davidssen, laae med sit Skib for Anker ved Stavanger, hvor hand og fornåm til samme Havets hæftige Bevægelse, der nær havde kastet hans Skib paa Stranden, hvilket og andre Skibe er vederfaret, baade ved Lisabon og Holland, som adskillige Relationer har givet tilkiende. Men det mærkværdigste og mest usædvanlig er dette, at Jordskielvet har og yttret sin Bevægelse i mange færske Søer og stillestaaende Vandde, hvorom jeg efterfølgende sandfærdige Beretninger har kundet indhænde: 3 Mille Vesten for Christianssand findes et stort Vand imellem Mandal og Hartmark-Annex, kaldet Dybe-Vandet (fordi det paa nogle Stæder haver en utrolig Dybhed) derudi begyndte mod Klokken 10. Vandet at oprense sig, som de allerstørste Bølger i Havet, og med en hæftig Brusén flød ind over Landet, som dog strax faldt tilbage igien til sin sædvanlig Stæd. Længer Vester udi Uudals Præstegield findes et andet stort Vand, kaldet Tare-Vandet, paa samme Tiid begyndte og Vandet med en forfærdelig Brusén at ophæve sig, og opløstede fra Bonden meget store Træer, som mange Nar havde ligget der i Mudderet, og opkastede dem paa Landet: Hvad Baade og Bramme der fandtes fast bundne, bleve løstevne og førde langt ind paa Landet. Udi Biellands Sogn, 4 Mille Norden for Christianssand, findes et meget stort og dybt Vand, Øre-Vandet kaldet, der blev mærket, at da en Pige skulle gaae hen at hente Vand, var Søen saa udfaldet, at hun stod med Forundring at betænke, hvor Vandet var afblevet, da hun den allerheedeste Sommer aldrig havde seet Vandet saa fortørret og forminsket, men just i det samur kom Vandet tilbage med saadan Hastighed, at hun maatte kaste sin Bøtte, og med Nød fik retireret sig længer ind paa Landet, og her blev ligeledes mange gamle og store Træer med sine Greene og mange nedstunkne Tommer-Stokker, som mange Nar havde ligget paa Bunden, opløstede, og paa Landet indka-

indkastede. Nogle Mille Vesten for Christiania ved Ringeriget findes et anseeligt Vand, af nogle Milles Størhed, Holsfiordens kaldet, da en Qvinde skulde gaae did at hente Vand, var det og mange Men viget fra sin Strandbreed, og da hun vilde paa nogle Steene gaae længer ud at fylde hendes Vand-Spand, kom Vandet strømmende med saa stor Magt tilbage, at hun med allerstørste Hastighed maate kaste Spanden, og retrere sig tilbage, at hun ey af Vandet skulde udfylles, i det samme kom en stor Baad sejlende med tvende Mænd udi, som uformodentligen bleve omringede med høye og brusende Bølger, de saae, at Vandet strax hos, som af en fountain blev kastet gandske høyt i Beyret, og i det samme bleve de vare en blaa Damp, der som en Pyramide stigede høyt op i Luften, der antændte deres Seyl, og mestendeel forbrændte det, og det overblevne af Seylet fandtes at være guult, saavelsom og deres Klæder, da de af Frygt kastede sig ned paa Bunden af Baaden, alle andre Baade og Jagter bleve løsrevet, og slæbde langt ind paa Landet, Sommer-Flaader bleve sønderrevne, og mange store Sommer Stokke stode perpendiculariter op og ned i Vandet. At Vandenes Urolighed er og fornummet ved Scheen og Laurvigens og i Tellemarcken, har vi seet af Aviserne. Ikke mindre Bevægelse har man og mærket i den store Femmund-Søe, der er 12 Mille lang, og ligger høyt til Fiels inellem Trundhiems Stift, Herdalen og Sverrige, saavelsom og i den store Dale-Elf der af udflyder, og falder forbie Fahlunds Raaber-Bærk iglennem Dale-Karlens Egn, som Stokholmske Relationer giver tilkiende; Ja det er venteligt, at denne Jordskielvs forunderlige Virkning har vel yttred sig i mange flere Bunde baade i Norge og Sverrig, men enten er den ikke observeret, eller derom ey udgivet nogen Efterretning; Ja det er at beklage, at fast ingen uden Bønder haver seet disse Vandenes Bevægelser, der anseer saadant Nytt allene med Forundring og Forferdelse, uden al Skionsomhed og videre Eftertanke, da man ellers fra fornuftige Mennsker kunde ventet langt flere Omstændigheder og vigtige Observationer.

Nu hvorledes dette Jordskielv herfra haver trænget sig til mangfoldige andre Stæder i Tydskland, Francherige, Portu-  
gal,

gal, Spanien, Italien, alt til Algier og Barbariet, kand alle Post-Dage sees af Aviserne, og med hvad Hæftighed den har frembragt sin Virkning, baade paa Landet og udi Vandet, kand i Særdeleshed det edelagte Lisabon give det kraftigste Vidnisbyrd; Men at det og er mueligt, at et Jordskielv kand forplantes fra eet Stød til et andet, fra Amboina til Konstantinopel, fra Island til Lisabon, synes ikke vanskeligt at bevise. Brændende Bierge (2) findes i alle fire Verdens Deele. At mange af dem har været brændende fast fra Syndflodens Tid, kand ikke nægtes. Plato, Aristoteles, Seneca, Plinius, Marcelinus, og fast alle de gamle Philosophi veed at skrive om Æthna, Vesuvio og andre Jld-Bierge, der har brændet mange 100 Aar for deres Tid. Saadanne Jld-Bierge findes ret mange allevegne, hvorpaa Varenus, Kircherus, Nieuventyt (3) giver os et stort Catalogve. At disse brændende Bierge haver nu i saa mange 100 Aar mærkeligen udhuilet Jorden, og derudi gjort mange Huler, cavernas, cryptas, canaler, Gange og Abninger fra det eene Jld-Bierg til det andet, er let at bevise af den correspondance, det ene brændende Bierg haver med det andet, saa at naar det ene brænder og med Hæftighed udkaster Jld, Steen og Aske, skeer det og fast paa samme Tid med de andre nærmeste Jld-Bierge. Seneca giver derom Vidnesbyrd og Exempler i sin Tid. (4) Langt mere kand det bekræftes i vore Tider, da disse underjordiske Jld nu siden i 1700 Aar haver fortsat og udvietet sine Canaler og Gange, hvorom kand findes Stadfæstelse og adskillige Exempler hos Kircherum, Schottum, Sturmium, Nieuventyt (5) og mange andre. I Særdeleshed haver jeg givet agt paa den Relation, den meget lærde curieuse Sicilianske Munk Sylvius Boccone (6) ha-

(2) Montes Ignivomi v. Vulcani.

(3) Varenus Geograph. Lib. I. Kircherus Mund. Subt. Tom. I. Lib. II. Nieuventyt, Beschouwingen der Werelt Contempt, XXII. 318. Pag. 507. seqv.

(4) Seneca Natural. Qvæst. Libr. VI. Cap. 15. & alibi.

(5) Ath. Kircherus Mund. Subt. Tom. I. Lib. II. Schottus Phys. curios. Sturmium Phys. Elect. Tom. II. Cap. II. Pag. 283. Nieuventyt loc. cit. §. 20. Pag. 510.

(6) haver givet os i sin Beskrivelse over det forfærdelige og skadelige Jordskielv i Sicilia, der ødelagde den 9 og 13 Januarii 1693 mere end 700 Kirker, 250 Clostere 49 Stæder og Dorper, og 93000 Mennisker, der af Jorden bleve opslugede, og under Ruinerne thielslagne, neml. at samme Tid Vtna udbrød med sin forfærdelige Ild, og gandske Strømme af smelted Steen; da kom tillige med Vesuvius, Tromboli, ja det som mere er, Hecla paa Island i en forfærdelig Brand, saa de paa Island i nogle Seculis en haver føled til saa stærkt Jordskielv. Ja nærværende Tids Jordskielv stadfæster det samme. Det var kun saa Dage imellem, at Jordskielvet begyndte i Amboina, og udbrød igien ved Constantinopel, og Cairo i Egypten. Det var paa samme Dag den 1 Novembr. Jordskielvet udviste sine Kræfter i Norge, Sverrig, Finland, Tydskland, Schweitzerland, Portugal, Spanien og Italien, og siden i Africa, alt til de osoriske og canariske Lylænder, da det gandske nyligen tilforn var begyndt paa Island og udi Nord-America, som alle overeenstemmende Relationer giver tilkiende: hvilket alt med mangfoldige Exempler af Auctoribus kunde bevises, om jeg ikke ville undflye Vitloftighed. Endeligen er det værd at eftertænke, hvorfor dette Jordskielv har haft den besynderlige, rare og usædvanlige Egenkab, at det en allene haver fremvrist sine Kræfter paa Landet, men endog udi Havet og de fleeste ferske Vandse og Søer, ja udi Norge, Sverrig og Finland haft kun en ringe Bevægelse paa Landet, men i Vandet den allerstørste.

Alle Physici i denne Tid, ere fast derudi overeenstemmende: at Jordskielve i Almindelighed er intet andet, end en Ild, der antændes af de sulphuriske, Nitreuses og Bitumineuses Particler og Materier, der findes i Jordens og Biergenes Arer og cavernis. Disse cavernæ, Huler og tomme Stæder i Jorden, ere fulde af Luft; Denne Luft bliver af antændt Ild-Materie opløst, og sat i en hæftig Bevægelse, udviider sig gandske meget, og behøver langt større Rum og Spatium, end den havde tilforn, alt saa maae den med Sev

(6) Sylvii Bocconis curieuse Anmærkingen über natürliche Dinge observ. VI. VII. VIII. p. 14. seq.

vast fremtrænge sig og udtrænge sig, hvor den kand, støder an mod Biergene og Crustam terræ med Magt, hvorved Jorden og Biergene bliver opløstede, som ved deres Tungthed falder tilbage: Herved bevæges Huse, Bygninger, og alt hvad, som findes paa Jorden, og gandske nedbrydes, naar Jordskielvets Anstød er meget hæftigt; Det kommer mig for, som naar man sætter paa et Bord Glas, The Kopper og andre Ting: Stiver man et stærkt Slag under Bordet, da maae alle Ting paa Bordet bevæge sig, men vil man give et meget haardt og vældigt Slag, da maae det altsammen hoppe høyt i Beyret, nedfalde og brydes i Stykker. Saadanne haarde Stød giver og den antændte Luft under Jordens Crustam, der kand hænde, optrænger sig over 100 Mille af Jordens Afgrund. Paa Harocko ved Amboina følede de 60 saadanne Stød paa een Dag, som forhen er anført: Boccone l. c. fortæller, at naar disse haarde Stød skeede i det Sicilianske Jorskielv, da var det umueligt, at noget Menneske kunde blive staaende, men maatte nedfalde til Jorden: Altsaa maae da denne bevægede Jld-Luft støde sig frem, hvor den kand, indtil den omsider finder et beqvem Stæd, hvor den kand ud-bryde sig, hvor da Jorden, ja Biergene selv maae revne, sprekke i Stykker og give Abning: Saa det gaaer her med Jordskielvet, liksom med de Miner, der graves under en Fæstning; Naar Krudet antændes, kommer Luften derved i en hæftig Bevægelse, der med Magt maae bryde sig ud, kaster Jorden høyt i Beyret, og nedstyrter de høye og tykkeste Volde og Taarne; Saa vi og her maae observere, det er ikke egentlig Krudet, men den antændte og bevægede Luft, der gjør denne violente Virkning. Jeg mærkede det samme ofte, da jeg som Felts-Præst laae ved Røraas Kaaber. Park, at naar de minerede dybt ned i Gruberne, kunde een Miine ikkun af 1 Pund Krud gjøre den Virkning, at den, der stod ikke alt for langt fra Minen, naar den sprang, allene af Luftens Præsning og Bevægelse i de smale Gange, blev nedkastet til Jorden, og naar man lagde Haanden paa Bierget, kunde man føle, at det gandske Bierg skielvede og bevægede sig: Hvad Under da, naar de antændte Svovels-Damper og den bevægede Luft, som i saa stor qvantitet findes i de store Huler og cavernis subterraneis, de maae jo aarsage en hæftig Bevæ-



Bevægelse, naar de med saa stor Magt og i saa stærk Extension anstøder paa Jordens Skorpe eller Cruftam, da maae nødvendigen Jorden, Biergene og Vandet ryste og bevæge sig. Om den utrolige Kraft og Force den bevægede og indklemte Luft kand have, er at see adskillige Experimenta hos vore nyeste Physicos, og jeg her ikke vil anføre; (7) men min dessein er ikke her, at udføre Jordskjelvets almindelige Historie, eller beskrive dets particulaires Virkninger, thi det kand findes tilstrækkelig udført hos Aristotelem, Senecam, Kircherum, Schottum, Varenium, Sturmium, Wolffium, Cartesium, du Hamel, Hon. Fabri Kryger og mange andre, men jeg vil ikkun vende mine Tanker til Slutning om dets mærkværdige Virkning i Norge og Sverrig, og da haver den Bevægelse og Anstød, det haver gjort paa Jorden, ikkun været ringe og af ingen Betydende: Men i Vandenes Indslugelse og hastige Udkaftelse, haver det fremviist sin største Force, som og haver sat alle i den største Forundring: Hvorover min demonstration bliver denne: Det gandske Norge kand ansees, som et eneste Bierg, der begynder ved Lindesnæs, og endes ved Wardehuus eller Nord-Capen, og er en Strækning paa 200 Mile; Denne Bierg-Ring eller disse juga montium, haver vel mange Navne, men er dog kun et eneste Bierg, det haver paa mange Stæder en anseelig Høyde over Jorden, som strækker sig til  $\frac{1}{4}$  ja til  $\frac{1}{2}$  Mil op i Luften, alt saa er det at formode, det haver ikke en mindre Strækning og Dybhed under Jorden, og er derforuden et massiv og sammenhengende Bierg, der bestaaer af den haarde Marmor, Flint-og graae Steen, som ikke er læt at bryde i Stykker, hvorfor man haver Aarsag at slutte: at denne antændte og bevægede underjordiske Luft vel haver anstødt paa dette Norske Bierg, men dog ikke har haft Magt at sette det udi nogen betydelig Bevægelse eller Rystelse: Hvorfor og herhos maae med Billighed observeres, at omendskönt vi ofte har haft Jordskjælv i Norge, haver jeg dog aldrig hverken hørt eller læst, at det haver været af den Hæftighed, at det nogen Tid har aarsaget nogen ruin eller Skade,

D 3

men

(7) Om den sammentrykte Lufts Kraft i at restituere sig, see Sturmii Phys. Elect. Art. II. Cap. III. & IV. Chr. Wolff. Experiment. Tom. I. Cap. 5. Du Hamel Oper. Phil. Tom. I. III. Cap. 3. Pag. 723. Kryger, Phys Pag. 319. §. 263.

men vel i andre Lande virket de bedroveligste Hændelser, hvor Biergene ikke ere saa massive og stærke, som i Norge, og Sverrige; Men ikke desmindre, hvor den antændte Luft er kommen i Bevægelse og Extension, der maae det absolute en Støds udbrøde. I Havet og i Vandene haver den ikke fundet saa stærk resistence: Der ere ingen Bierge over superficiem terræ vel aqvæ, Havets og Vandenes Bund er meget Dyb, Land hænde, det Bierg, der findes under Havets Bund, strækker sig heller ikke saa dybt under Jorden: Alt saa finder da denne bevægede Luft her den bedste Lejlighed og beqvæmme Anledning at udtrænge sig, og det uden synderlig resistence. Anførte Phænomena og Observationer bekræfter gandske klarligen det samme. Vore tvende anførte Christiansands Skibe haver fornummet til denne Havets hæftige Bevægelse og Vandets Opkastelse og Rensning ved det Indske Riff og Stavanger: Andre Skibe haver mærket det samme ved Lisabon, under Holland, ved Lybeck og andre Stæder, som Aviserne beretter. Hvad Tumult denne udbrudte og opstigende Luft har aarsaget i de færste Bænde og Søer i Norge, Sverrige og Tydskland, er og mærket. Hvorfor Vandet saa hastigen er udfaldet og hastigen kommen tilbage i Ore-Vandet, Hols-Fiorden, Femmund-Søen, Tago-Floden ved Cadix, Avignon og andre Stæder, udflyder af samme Aarsag, nemlig: hvor denne antændte sulphuriske Luft har trængt sig op, igiennem Havets Bund, har den nødvendigen aarsaget en stor Abning, Rist eller Sprække, (rima) som og i store Jordskielver alle Tider er sædvanligt. (8) Hvorom Boccone anfører Exempler i det store Sicilianske Jordskielv, 1693. hvor Jorden revnede, og fremvriste Sprækker paa et Stæd  $\frac{1}{2}$  paa et andet Stæd 2 Italienske Mile lange, hvoraf udgik Damp, Svovel-Røg, Vand med en hæslig Stank; Men strax derpaa igjen tilsluttede sig: Denne Jordens Abning haver da hastigen indsluget Vandet i sig, indtil den er fyldet, hvorved nødvendigen det øvrige Vand i Søen eller Havet er mærkeligen formindsket, og udfaldet fra sin ordinaire Strandbred, men saa snart denne andtændte Luft og Damp

(8) Sylvius Boccone Anmærking observ. VI. Pag. 121. 137. seq. Dette bekræftes og ved Exempler af Seneca Nat. Quæst. Libr. VI. Varenio Geog. Lib. I. Cap. 10. Sturmio Phys. Elect. Tom. 2. Pag. 290. Kircher Mund. Subterran. Tom. I. Lib. 2. &c.

Damp haver gjort sin Effect, og udtrængt sig af denne Sprække, haver Jorden ved sin egen naturlige Elasticitet og Tunghed igjen tilsluttet sig, og altsaa med Magt igjen udtrykt det indslugede Vand; paa somme Stæder, som af en Fountain kastet det høyt i Beyret, og derved aarsaget, at Vandet meget hastigen har trængt sig til Vandbredden, ja gaaet langt over den, indtil den omsidder har igjen opnaaet sit æquilibrium. Boccone (9) skriver: at Vandet i Sicilien blev ofte igiennem disse Sprækker kastet 12 til 16 Alne i Beyret. Ved Syracusa udfaldt det saa hastigen, at Skibene laae tørre, og strax kom tilbage med den Hæftighed, at det overfkyllede Landet, og aarsagede stor Skade. Alt dette haver vi og observeret i nærværende Jordskielv, hvor Vandet ikke allene meget hastigen er indsluget, men og hastigen kommet tilbage, steget høyt i Beyret, frembrudt i store Volger med megen Brusen og Susen, hvilket er aarsaget, ey allene ved Vandets hæftige og hastige Udtrykkelse af Jorden, men og formedelst de antændte Ild- og Svovel-Dampe, det har ført med sig, der og i Hols-fiorden saaes, som en blaa Damp, og antændte Baadens Seyl; Derforuden naar et gloende Jern stikkes i kaaldt Vand, aarsager det en stærk Brusen: De igiennem Vandet opstigende Dampe ere et antændt og gloende Svovel og bitumen, og maatte altsaa nødvendigen føre med sig ey allene Brusen, men og en hæslig Stank, som paa adskillige Stæder efter Aviserne er observeret, hvilket ydermere ved andre Jordskielvs Historier og Observationer kunde stadfæstes, men for at undflye Bittløftighed, maae dette være nok, og vil altsaa slutte med en tredobbelt Observation.

Først, at dette Jordskielv haver uden Tvivl været det største og almindeligste, som vores Jord-Klude nogen Tiid haver solet; Vel har vi Exempler, at mange Jordskielv haver aarsaget megen stor Skade. Udi Keyser Tiberii Tiid blev paa een gang 12 Stæder ey allene omkaftede, men og af Jorden opslugede udi Asia, som Seneca, Plinius og Tacitus fortæller. Det er kun en kort Tiid siden, at Lima, Hoved-Staden i Peru, ved et Jordskielv aldeeles nedfank og undergik; Ja ey allene Sturmius (10) men og mange historici fremfører om saadanne Skade.

(9) Boccone l. cit. Pag. 140. Vide etiam Senecam c. 1. Sturmium loc. alligat.

(10.) Joh. Christ. Sturmius Phys. Elect. Tom. 2. Sect. I. Cap. II.

Skadelige Jordstiehv utallige Exempler: Men om saadant universal Jordstiehv, der fast paa een Tid fremvriste sig i alle 4 Verdens Parter, er vel ingenstæds noget Exempel at finde.

Den anden Observation uddrages af den første, nemlig, at den underjordiske Jid haver saaledes udhuilet Jorden, og allevegne gjort sig Abninger, at fast alle brændende Bierge i den gandske Verden haver nu omstunder Communication med hinanden, saa at naar eet kommer til at brænde, bliver dens Jid og antændte og bevægede Luft ved de underjordiske Canaler fremtrængte til et andet Jid-Bierg, og saa fremdeles: Undervens antreffer denne Jid nye Aarer og Gange der ere opfyldte med sulphure, nitro, bitumine og andre inflamable Materier, der hastigen bliver antændte, som skiulte Miner under Jorden, hvor da den antændte Luft maae dilateres, og udbrede sig i disse cavernis terræ, og med Magt søge at udtrænge sig igiennem Jordens Skorpe, hvorved saa hæftige Bevægelser aarsages paa Jorden; Vel kand ikke nægtes, at jo saadan bitumeneus Materie kand selv antænde sig i sin bequemme mixtion, som det skeer med Lynild i Luften, og hvorom Lemmeri Boerhaave, Neuman, Boccone og andre Chymici haver meddeelt os adskillige experimenter: Men at just denne Materie skulle paa eengang og paa saa mange adskillige Stæder antænde sig selv, er ikke troeligt: men en antændt Jid flyer med en fast ubegribelig Hastighed fra et Stæd til et andet, som ovenskrevne i Novembr. haver viist os.

Den tredie Observation dette Jordstiehv haver givet os, er det særdeles milde og varme Beyr, der har continueret i disse 4 Maaneder Novembr. Decembr. Janv. og Februario, da vi veed af ingen Vinter eller Snee at sige, men Regn, Slud, Taage og hæftige Stormvinde haver continueret, saa at nu i Februario begynder Marken at blive grøn, og Træerne at udbryde i Knopper, og adskillige Have-Urter at opkomme. Samme varme Beyr haver de i Sverrige, Sindland, Francherige &c. som Aviserne mælder: Hvortil ingen anden Aarsag kand være, end denne: at de underjordiske heede effluvia ere optrængte igiennem Jorden i vores Atmosphæra, hvor den haver smeltet og dissipert alle de Jis og Snee-particuler, hvormed vores Luft alle andre Vinter-Maaneder pleyer at være opfyldte, og aarsager os den sædvanlige Vinter-Ruld; Men som der fornemmes, at Jordstiehv endnu continuerer paa adskillige Stæder, opkommer endnu flere saadanne effluvia og exhalationes calidæ & igneæ, der smalter Jis og Snee-Particuler, og gjør dem til en vaad Damp og Taage, hvoraf og disse hæftige Stormvinde haver deres Oprindelse. Men jeg vil slutte med de bequemme Ord, hvormed den behagelige Seneca vil betage os den Forfrækkelse, Jordstiehv gemeentligen fører med sig: Nobis ignorantibus, verum omnia terribilia sunt, utpote quorum metum raritas auget. Levius accidunt familiaria, ex insolito formido est major. Quare autem quidquam nobis insolitum est? Quia naturam oculis, non ratione comprehendimus.

Christian sand  
d. 4 Martii 1756.

Jens Christian Spidberg.

Om